

УДК 378.011.32.036:37.015.3

ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ УЧНЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Марія Довгань

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто модель творчої особистості учня. Проаналізовано процес її формування у рамках креативної концепції освіти.

Ключові слова: творча особистість, творчі можливості, творча активність, формування творчої особистості.

Одним з показників успішності реформування системи освіти в Україні є формування творчої особистості учня. Становлення педагогічної науки у ХХ столітті вирізняється діалектичним підходом у теорії і практиці формування особистості. Його реалізація відображається багатьма різноманітними напрямками: біогенетичними, соціогенетичними, персогенетичними. Згідно з основними положеннями цих напрямів особистість розглядають як відносно сталу сукупність психічних властивостей, як результат залучення індивіда у простір міжіндивідуальних зв'язків, який засвоїв суспільно-історичний досвід людей і прагне реалізувати себе в соціально значущій діяльності. Розвиток особистості є процесом і результатом входження людини в нове соціокультурне середовище [2].

Ми ставили за мету розглянути модель творчої особистості учня, теоретико-методологічні засади процесу формування творчої особистості учня.

Визначення творчої особистості, її структури характеризується великою варіантністю, яка зумовлена тим, що творча особистість є категорією теорії особистості, теорії діяльності, теорії творчості [11]. Визначенню поняття „творчої особистості” у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяють багато уваги (В. І. Андреев, Д. Б. Богоявленська, Р. М. Грабовська, А. З. Зак, В. А. Кан-Калик, Н. В. Кичук, Н. В. Кузьміна, А. Н. Лук, С. О. Сисоєва, В. А. Цапок та ін.) [8].

Зважаючи на те, що особистість – це системна якість індивіда, на думку С. О. Сисоєвої, творча особистість – це підсистема особистості, яка характеризується сукупністю творчих якостей індивіда, що забезпечують їй успіх у творчій діяльності [11]. Більшість авторів погоджуються з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має

потяг до нового, оригінального. Для неї творча діяльність є життєвою потребою, а творчий стиль поведінки – найбільш характерний [8].

Слід звернути увагу на те, що у психолого-педагогічній літературі поряд з терміном “творча особистість” трапляється термін “креативна особистість”. Найбільш вдалий підхід до цього визначення запропонувала С. О. Сисоева. Креативну особистість вона розглядає як таку особистість, яка має внутрішні передумови (особистісні утворення, нейрофізичні задатки, специфіку когнітивної сфери), що забезпечують її творчу активність, тобто нестимульовану зовні пошукову та перетворювальну діяльність [11].

У психології і педагогіці є різноманітні погляди і концепції особистості. Виразниками сучасних ідей розвитку особистості стали російські вчені А. Н. Анушвілі (Концепція абсолютних моральних цінностей людини), І. Н. Шванева (Типологічна класифікація структури особистості на основі функцій інтегрованого потенціалу), Н. В. Маслова (Концепція ноосферної освіти). Вони у межах досліджень, незалежних один від одного, розглядають людину як живу, відкриту самоорганізуючу систему [2].

Особливого значення набули психоаналітичні, психокогнітивні, гуманістичні теорії західного світу, засадовими ідеями яких є розкриття особистого потенціалу людини.

Невід’ємним компонентом особистості, згідно з В.С. Мерліним, є властивості, кожна з яких одночасно є відображенням здібностей, характеру, спрямованості. Так структура особистості постає як взаємний зв’язок і організація властивостей особистості. Зважаючи те, що діяльність виявляється як форма зв’язку суб’єкта з об’єктивним світом, вона повинна охоплювати всі вияви особистості.

В. Ф. Моргун, розробляючи структуру особистості, спирається на категорію діяльності. Він схематично зображує структуру особистості у вигляді пучка променів: просторово-часової орієнтації особистості, рівнів засвоєння особистістю діяльності, змістовної спрямованості особистості, потребнісно-вольових та естетичних переживань особистості, форм реалізації особистістю діяльності.

Підходи до вирішення проблеми визначення структури творчої особистості виражаються двома діаметрально протилежними напрямками: монофакторною теорією, яка визнає існування певних творчих здібностей; та мультифакторною, яка розглядає творчу особистість як таку, що характеризується сукупністю незалежних окремих якостей, набір яких і визначає неповторну індивідуальність особистості і вищий ступінь її творчих досягнень [11].

У моделі творчої особистості В. Алфімов виділяє такі аспекти: психофізіологічний (добрий фізичний розвиток, міцне здоров’я, силу нервової системи, рушійність нервових процесів), пізнавальний

(інтелектуальне сприйняття, висока напруженість, концентрація уваги, загальний розумовий розвиток, інтелектуально-творчі якості), мотиваційний (необхідність у самореалізації, необхідність у творчості, інтелектуальна необхідність, пізнавальна спрямованість, мотив досягнення, потреба у лідерстві), аспект відносин (спеціальні здібності, розвинений науковий світогляд, наявність “Я-концепції”, самоповага, незалежність особистості, вольові якості особистості, комунікативні, організаторські, оцінювальні якості вихованості). Розглядаючи підструктури моделі творчої особистості, акцентує на тому, що як для розвитку інтелектуально-творчих здібностей необхідний рівень розвитку загальних розумових здібностей, так і мотиви, і якості особистості, які характерні для творчих людей, виявляються на тлі загального мотиваційного розвитку особистості та її відносин [1].

Важливим аспектом творчої особистості, на думку багатьох учених, є мотиваційний. Одні дослідники вважають, що для творчості необхідна мотивація досягнень, інші стверджують, що вона блокує творчий процес. А. М. Матюшкін дійшов висновку на підставі емпіричних даних про перевагу не мотивації росту (пізнавальної і самоактуалізації) серед творчих співробітників, а мотивації досягнень [6].

Механізмом розвитку творчої індивідуальності може бути самоактуалізація. Вперше проблему потреби особистості в самоактуалізації досліджував К. Гольдштейн. Виходячи з нового уявлення про динаміку живої системи, він дійшов висновку, що організація, як жива система, прагне до актуалізації тих можливостей, що закладені в ній від природи. Цей процес він назвав самоактуалізацією та акцентував на тому, що самоактуалізація особистості є основним мотивом та метою її життя [10].

Американський вчений Ерік Еріксон вважає, що на кожному етапі життєвого шляху головною є певна потреба, яка може стимулювати творчу активність. Наприклад, у шкільному віці відбувається ідентифікація себе із справою, розвивається підприємливість, здатність досягти мети. Зважаючи на це, основним завданням педагога у цьому віці – навчити працювати і виховувати стремління до досягнення найкращого результату. У періоді юності формується почуття цілісності “Я”. Таким чином, спрямованість є поряд із здібностями важливим компонентом творчої обдарованості і вже на рівні потреб вимагає особливого ставлення і педагогічних зусиль для свого розвитку [9].

Цілком зрозуміло, що результати будь-якої діяльності людини залежать від рівня розвитку відповідних здібностей. Основні положення теорії здібностей були розроблені в 30–50-х роках минулого століття психологами Л. С. Виготським, С. Л. Рубінштейном, Б. М. Тепловим і пізніше розвинуті в працях А. Н. Леонтьєва, К. К. Платонова, Н. С. Лейтеса, В. І. Шадрікова, Т. І. Артемьєвої [9].

На думку Г. С. Костюка, здібності – це психічні властивості людської особистості, що виявляються у її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх [5]. Вони можуть розвиватись лише на основі наявних у дитини задатків до певного виду діяльності [7].

У психолого-педагогічній літературі виділяють два рівні розвитку здібностей: репродуктивний і продуктивний (творчий). Репродуктивний рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина легко засвоює знання, без особливих зусиль оволодіває новою діяльністю. Досягаючи високих результатів у діяльності, вона, однак, не вносить у неї нічого нового, діє за старим зразком. Продуктивний (творчий) рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина винаходить, раціоналізує, творить у процесі діяльності. Найвищий рівень розвитку здібностей – талант і геній [3].

Діяльнісний підхід у вивченні структури здібностей був прийнятий Б. М. Тепловим (1961), який вважав, що ми не можемо безпосередньо переходити від окремих здібностей до питання про можливість успішного виконання даною людиною тієї чи іншої діяльності. Цей перехід може бути здійснений тільки через інше, більш синтетичне поняття – “обдарованість”.

С. О. Сисоева виділяє два типи обдарованості: інтелектуальну обдарованість, яка виявляється в здатності до навчання і супроводжується швидкістю розумової діяльності, так звана “шкільна обдарованість”; творчу обдарованість – як чуттєвість до проблем, недоліків, прогалин у знаннях, відсутності елементів, дисгармоній [11].

Формування творчої особистості учня повинно передбачати не тільки посилені розвиток певних психічних процесів і творчих умінь, а й розвиток мотивів, характерологічних особливостей, які, інтегруючись з психічними процесами й творчими вміннями, зумовлюють здатність особистості до творчості. Саме тому, виходячи із концепцій визначення здібностей Б. Г. Ананьєва, В. Д. Шадрикова і професійних здібностей Б. О. Федоришина, для дослідження процесу формування творчої особистості учня в науковий обіг вводять поняття творчих можливостей учня.

Творчі можливості учня – це відносно самостійна, динамічна система творчих якостей його особистості, пов’язана з інтелектом, умовами розвитку, яка формується, розвивається та виявляється у творчій діяльності і забезпечує розвивальну взаємодію особистості з довкіллям. Творчі можливості учня реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й у процесі його життя, самореалізації як засобу самоствердження, самовираження та саморозвитку [11].

Творчі можливості особистості виявляються в її творчій діяльності і відображають здатність особистості до нестандартних розв’язань стандартних завдань. За таких умов творчі можливості являють собою сукупність творчих якостей особистості, деякі з яких (творчі уміння,

індивідуальні особливості психічних процесів) мають подвійну природу. З одного боку, вони природні, а з іншого, визначаються умовами розвитку, навчання і виховання. Тому модель творчої особистості учня повинна бути мультифакторною за своїм конструктом і відображати як природжене, так і надбане у структурі особистості учня [11].

Розглянемо творчі якості учня, сукупність яких відображає його творчі можливості.

1. *Підсистема спрямованості на творчу діяльність*: позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе, творчий інтерес, допитливість, потяг до одержання нової інформації, фактів.

2. *Підсистема характерологічних особливостей особистості*: сміливість, готовність до ризику, самостійність, ініціативність, упевненість у своїх силах і здібностях, цілеспрямованість, наполегливість, вміння довести почату справу до кінця, працелюбність, емоційна активність.

3. *Підсистема творчих вмінь*: проблемне бачення, здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей, здатність до дослідницької діяльності, вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію, розвинута уява, фантазія, здатність до виявлення суперечностей, здатність до подолання інерції мислення, здатність до міжособистісного спілкування.

4. *Підсистема психічних процесів*: альтернативність мислення, дивергентність мислення, точність мислення, готовність пам'яті, асоціативність пам'яті, цілісність, синтетичність, свіжість і самостійність сприйняття, пошуково-перетворюючий стиль мислення.

Особливістю творчої особистості дослідники вважають її здатність до творчої активності. С. Сисоева визначає творчу активність як пошукову перетворювальну спонтанну діяльність особистості, яка не стимулюється ззовні, а зумовлюється внутрішнім саморухом особистості [11].

В. Гаврилюк виділяє основні структурні компоненти творчої активності особистості:

- пізнавально-діяльнісний – активність дитини в оволодінні знаннями, вміннями та навичками, що є важливими для відповідної творчої діяльності, стимулює особистість до самостійної творчої праці, забезпечує її вміння використовувати здобуті знання під час розв'язання творчих завдань;
- мотиваційно-вольовий – сформованість у дитини позитивних мотивів творчої діяльності, вольових рис особистості та її ціннісних орієнтирів, що забезпечують залучення у творчу діяльність;
- змістовно-операційний – сформованість активно-перетворювального ставлення дитини до власної діяльності, цілісність змісту, форм і методів творчої діяльності, її перспективність, цілісність, мобільність, результативність та надійність;

- емоційний – здатність особистості до активного творчого сприйняття оточуючої дійсності, вміння спілкуватися з іншими людьми (однолітками, педагогами), в процесі якого відбувається налагодження позитивних контактів, зміна особистісних установок, прийняття колективних норм життєдіяльності;
- самооцінний – прагнення дитини до творчого пізнання своєї особистості, виявлення та розвитку власного творчого потенціалу, самооцінка своїх індивідуальних рис, здатності до самовиховання, вміння аналізувати і реально оцінювати свої вчинки, визначати спрямованість і динаміки саморозвитку [4].

Гаврилюк В. запропонував модель формування творчої активності особистості вихованців гуртків, творчих об'єднань, клубів позашкільних навчальних закладів. Вона має передбачати такі послідовні етапи: підготовчий → інтегрувальний → креативний [4].

На підготовчому етапі процесу формування творчої активності учнів вчитель має забезпечити шляхом досягнення прогностико-діагностичного рівня розвитку творчої активності на основі самопізнання та самовизначення особистості, готовності до переходу на рівень активного засвоєння нових способів пізнавальної та творчої діяльності; формування в учнів загальної уяви про творчу активність та її основні компоненти; пробудження в учнів пізнавального інтересу до творчої діяльності, корекції самооцінки внутрішніх творчих потенцій; сформованості вміння планувати та практично реалізовувати власну творчу ініціативу.

Завданням інтегрувального етапу процесу формування творчої активності учнів є досягнення ними рівня активного засвоєння способів творчої діяльності та їхнього свідомого використання; подальше відпрацювання учнями практичних умінь самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю і конкретних предметних умінь здійснення пізнавальної та творчої діяльності; розвиток творчих здібностей школярів у різних формах творчої діяльності.

Креативний етап процесу формування творчої активності учнів має на меті досягнення ними стійкої творчої спрямованості у всіх видах діяльності; високого рівня розвитку мотивації творчої діяльності, що дає змогу особистості реалізувати свій творчий потенціал; розкриття неповторної індивідуальності школяра, винятковості власної творчої діяльності, що має оригінальний перетворювальний характер [4].

Процес формування творчої особистості учня як суб'єкта творчих соціальних відносин і продуктивної творчої діяльності за своєю суттю є педагогічним управлінням розвитком потенційних творчих можливостей дитини, формуванням у неї таких творчих якостей, які забезпечують

успішність у творчій діяльності, індивідуальне становлення особистості учня як суспільно-активної.

Формування творчої особистості учня у навчально-виховному процесі слід розглядати як процес фасілітації, тобто як створення умов з метою полегшення, сприяння, стимулювання, активізації розвитку творчих можливостей учнів.

Для підготовки вчителя до формування творчої особистості учня необхідно конкретизувати творчі якості особистості учня, сукупність яких визначає його творчі можливості, і на розвиток яких вчителю слід звернути увагу у навчально-виховному процесі.

Формування творчої особистості є головною метою педагогічного процесу, потребує особливої уваги і детального вивчення.

1. *Алфімов В.* Модель творчої особистості ліцеїста // Рідна школа. 2005. № 5. С.9–14.
2. *Богданова. І. М.* Формування цілісної особистості як головна проблема педагогічної теорії і практики // Наука і освіта. 2005. №3–4. С. 73–76.
3. *Воронцова Е.* Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми: погляди на визначення здібностей та обдарованості. Способи діагностики обдарованості, практичні методи // Психолог. 2006. № 25–28. С. 5–25.
4. *Гаврилюк В. Ю.* Творча активність старшокласників як психолого-педагогічна проблема // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. Вип. 8. Кн. 1. К., 2005. С.95–100.
5. *Костюк Г. С.* Здібності та їх розвиток у дітей. К., 1963.
6. *Куйдіна З. М.* Активізація пізнавальної активності на уроках біології // Біологія: Наук.-метод. журнал „Основа”. 2007. № 9. С. 2–4.
7. *Моргун В.* Розвиток інтелектуально-евристичних здібностей учня // Психологічна підтримка творчості учня / Упоряд. О. Главник, В. Зоц. К., 2003. С.4–8.
8. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / За ред.О.М. Пехоти. К., 2004.
9. *Рождественская Н. В., Толшин А. В.* Креативность: пути развития и тренинги. СПб., 2006.
10. *Семенова А. В.* Організація та управління творчою діяльністю старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Навч. посіб. для студ. та вчителів. Одеса, 2001.
11. *Сисоєва С. О.* Основи педагогічної творчості вчителя: Навч. посіб. К., 1994.

**A CREATIVE PERSONALITY OF A SECONDARY SCHOOL STUDENT
AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM****Maria Dovhan'***Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko str., 41; UA – 79000, L'viv, Ukraine*

The article defines the model of a creative secondary school student personality. It analyses the process of its forming in the context of creative education conception.

Key words: creative personality, creative possibilities, creative activity, creative personality formation.

**ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ УЧЕНИКА КАК ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА****Мария Довгань***Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Дорошенко, 41, 79000 Львов, Украина*

Рассмотрено модель творческой личности ученика. Проанализирован процесс ее формирования в пределах креативной концепции образования.

Ключевые слова: творческая личность, творческие возможности, творческая активность, формирование творческой личности.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2008

Прийнята до друку 15.10.2008